

TEOLOGIA

Stanisław Bazylewski OFMConv
W NURCIE FRANCISZKAŃSKIM 16(2007)

PSAŁTERZ JAKO DZIEŁO LITERACKIE Uwagi na marginesie nowego kierunku badań

Od niemal półwiecza zauważyć można intensywny postęp w badaniach nad psalterzem hebrajskim. Systematycznie ukazują się publikacje naukowe, zajmujące się kontekstem psalmów. Ich autorzy mają na celu rozstrzygnięcie kwestii układu psalmów: czy ich kolejność jest przypadkowa¹, czy zamierzona?

Wielu egzegetów uważa, że psalm jest w pewnej mierze autonomiczną jednostką literacką². Stąd można interpretować go niezależnie. Ich zdaniem każdy psalm ma z góry wyznaczone miejsce w psalterzu. W rezultacie lektura kontekstowa, z uwzględnieniem psalmów przyległych, ich grup, całego psalterza i szerokiego tła biblijnego, otwiera nowe horyzonty, które pozwalają dostrzec głębsze znaczenie psalmu.

Oczywiście, psalmy należy rozpatrywać przede wszystkim w ich pierwotnej formie, jako utwory niezależne. Dla ich pełniejszej interpretacji trzeba jednak uwzględnić kontekst literacki³, a w ich analizie stosować kryteria formalne i treściowe, występujące w psalterzu – on jest bowiem ich pierwszym komentatorem⁴.

¹ G. Castellino, *Libro dei Salmi* (Sacra Bibbia), Torino-Roma 1955, s. V, opowiada się za „mniej lub bardziej przypadkową serią w psalterzu”.

² Zob. B. Weber, *Werkbuch Psalmen I. Die Psalmen 1 bis 72*, Stuttgart-Berlin-Köln 2001, s. 37.

³ D. Scaiola, „Una cosa ha detto Dio, due ne ho udite”. *Fenomeni di composizione appaiata nel Salterio Masoretico* (Studia 42), Roma 2002, przedstawia historyczny zarys analiz organizacji psalterza (ss. 95-166) oraz zajmuje się metodami i kryteriami, zastosowanymi do badań poszczególnych ksiąg i całego psalterza (ss. 167-213).

⁴ Na przykład, M.D. Goulder, *The Psalms of the Sons of Korah* (Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 20), Sheffield 1982, s. 1, stwierdza, że „najstarszym

Stwierdzenie, że psalterz jest „zbiorem zbiorów”, – to niewątpliwie prawda. Wyzwaniem współczesnej egzegezy jest jednak jego charakter. Czy jest on całością jednorodną, czy też jedynie swoistym notatnikiem, w którym poszczególne teksty nie są w ogóle uporządkowane⁵? Czy może jest on – w całości lub w części – dziełem literackim? Egzegeci, usiłując odpowiedzieć na liczne pytania, zajmują się tymi wątkami, które wskazują na proces literackiego uporządkowania psalterza. Wyszczególniają też zasady tego procesu i rozpatrują kwestię daty jego zakończenia.

1. Elementy organizacyjne w psalterzu

Badacze, opowiadając się za istnieniem organizacji literackiej w psalterzu hebrajskim, uwypuklają w nim te zjawiska literackie, w których można dostrzec zamierzone elementy redakcyjne. Zapewne z różnych powodów psalmy połączono w grupy. Nie bez znaczenia jest więc wpływ miejsca, czasu i okoliczności ich powstania. Z uwagi na swoje wysokie walory poetyckie i religijne, a także na siłę wyrazu, psalmy były stosowane w różnorodnych sytuacjach. Ślady ich używania zachowały się w psalterzu. Dotyczy to zwłaszcza tzw. dubletów, czyli tekstów przekazanych dwukrotnie⁶ lub też części psalmu użytych w innych passusach⁷. Niekiedy ze starszych psalmów czerpano motywy literackie i słownictwo oraz stosowano je w młodszych tekstach, na przykład z Ps 18 w Ps 144. Ta praktyka jest wyrazem stopniowej stabilizacji psalterza, czyli krystalizacji jego ostatecznej formy.

Psalmy w serii mają pewne zbieżności filologiczne i merytoryczne. Zawierają także podobne wskazówki dotyczące postaw moralnych. Takie zbieżności mogą prowadzić do wniosku, że psalmy pochodzą od jednego autora (czy autorów) albo są owocem środowiska o wspólnych tradycjach.

Serie są zwykle częścią grupy psalmów. Ich powstanie dokonało się w wyniku planowego uporządkowania w oparciu o pewne procedury organizacyjne

komentarzem znaczenia psalmów jest sposób ich organizacji w psalterzu”. Podobnie uważa G.H. Wilson, *The Editing of the Hebrew Psalter* (Society of Biblical Literature. Dissertation Series 76), Chicago 1985, s. 1 – ostateczna forma tekstu jest jego interpretacyjnym założeniem.

⁵ H. Gunkel, *Reden und Aufsätze*, Göttingen 1913, s. 93, uważa, że „w zbiorze psalmów, każda pieśń stoi samodzielnie, tak że nie mamy prawa łączyć jej z poprzednią lub następną”. Zdaniem C.T. Niemeyera, *Het probleem van de rangschikking der Psalmen*, Leiden 1950, s. 1, psalterz nie jest księgą, lecz zbiorem wielu różnych kompozycji, powstałych w trakcie długiego procesu. B.D. Eerdmans, *The Hebrew Book of Psalms* (Oudtestamentische Studiën 4), Leiden 1947, s. 17 i E. Gerstenberger, *Der Psalter als Buch und als Sammlung*, [w:] K. Seybold, E. Zenger [red.], *Neue Wege der Psalmenforschung* (Herders biblische Studien 1), Freiburg-Basel-Wien 1994, s. 12 oraz inni negują istnienie porządku psalmów.

⁶ Ps 14 = 53; 40,14–18 = 70; 57,8–12 i 60,7–14 = 108; zob. też Ps 18 = 2Sm 22.

⁷ Ps 29,1–2 w 96,7–8; 115,3–11 w 135,6.15–20; 105,1–15 i 96 i 106,1.47–48 w 1Krn 16,8–36 itd.

Psalterz jako dzieło literackie

(zob. niżej § 2). Na pytanie, kto je uporządkował, odpowiada się zwykle wskazując na środowisko liturgiczne, a zwłaszcza na obsługę świątyni, która nie była bezpośrednio związana z kultem ofiarnym. Oprócz komponowania i wykonywania psalmów, obowiązki tej służby obejmowały zapewne ich zbieranie, przechowywanie i porządkowanie. Na podstawie tytułów (nagłówków) psalmów i danych z ksiąg Kronik stawia się hipotezę, przyjmującą istnienie dwóch stowarzyszeń lewickich lub zespołów śpiewaczych, które zajmowały się tą pracą: Korachici lub synowie Koracha (2Krn 20, 19; zob. tytuły Ps 42–49, 84–85, 87–88) i Asafici, związani z Asafem (1Krn 15, 19; zob. Ps 50, 73–83). Ten personel prawdopodobnie zaoferował również własne zbiory psalmów, gdyż niemal wszystkie właśnie wymienione psalmy są zgrupowane.

Biorąc za punkt wyjścia tytuły, psalterz hebrajski kojarzy z postacią Dawida 73 psalmy. Oprócz wzmianki o Dawidzie, wiele tytułów łączy psalmy z faktami z jego życia (3, 18, 30, 34, 51, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 63). Rozsiane po psalterzu (3–41, poza 33; 51–70, poza 66–67; 101–103; 108–110; 138–145), grupy Dawidowe powstały w bardzo skomplikowany i złożony sposób⁸. Preferencyjne użycie imienia Bożego Jhwh w Ps 3–41 i Elohim w Ps 51–72 odzwierciedlałoby tendencje redaktorów, którzy pogrupowali większość psalmów Dawida⁹. Ten element wpłynął zapewne na proces powstawania i opracowywania psalterza.

W psalterzu znajdują się też inne zbiory, uporządkowane przypuszczalnie na podstawie wątków tematycznych i z powodów pragmatycznych. Grupa psalmów 93–100 zajmuje się władzą królewską Jhwh. Ps 120–134, zwane psalmami stopni lub „wstępowań”, odnoszą się do świąt pielgrzymkowych, które przyciągały pobożnych Żydów do Jerozolimy. Uważa się, że niektóre poematy alleluja-tyczne zamykają grupy psalmów (zob. 104–106; 111–117; 135 i 146–150) oraz że psalmy zapraszające do chwały (*hōdû*, „chwalcie”) wprowadzają następujące po nich grupy (zob. 107, 1; 118, 1; 136, 1)¹⁰.

Wypada uściślić, że nagłówki psalmów są późniejsze. Te dodatki nie podają wprost, kto jest autorem określonego psalmu, choć niekiedy nie da się zupełnie wykluczyć ich związku z pierwotnymi okolicznościami. Rubryki są raczej pośrednimi wskazówkami funkcji organizacyjnej i nadają psalmom nowy kontekst, odmienny od ich pierwotnego środowiska liturgicznego¹¹.

⁸ C.T. Niemeyer, *Probleem*, s. 149, uważa, że psalmy Dawida nieprzypadkowo znajdują się w pierwszej części psalterza. Zjawisko to byłoby wynikiem pracy redaktorów psalterza.

⁹ Zob. C.T. Niemeyer, *Probleem*, s. 150.

¹⁰ Zob. G.H. Wilson, *Editing*, s. 188–190.

¹¹ Tak np. G.H. Wilson, *Editing*, ss. 140–143, którego stanowisko krytykuje jednak J. Becker, recenzując jego rozprawę doktorską, *The Editing of the Hebrew Psalter*, Chicago 1985, [w:] „Beiträge zur Orientalistik” 45(1988) s. 180.

W tytułach przekazano również uwagi o sposobie wykonywania psalmów. Często pojawiająca się rubryka „mistrzowi/kierownikowi chóru” odnosi się zapewne do osoby odpowiedzialnej za ich liturgiczne wykonanie. Inne sformułowania wskazują na rodzaj psalmu: „pieśń”, „prośba”, „kompozycja mądrościowa” itd. Choć nagłówki nie są środkiem edytorskim, decydującym o organizacji psalterza, to uważa się jednak, że ich funkcja polegała na łagodzeniu przejść między grupami psalmów¹².

Ślady interwencji redaktorskich nie sprowadzają się wyłącznie do grup, lecz rozciągają się na cały psalterz. Najbardziej widocznym elementem jest jego podział na pięć ksiąg (1–41; 42–72; 73–89; 90–106; 107–150)¹³, który sygnalizują formuły błogosławieństwa (*b'rākā*), zwane też doksologiami, w Ps 41, 14; 72, 18–19 (i kolofon, w. 20); 89, 53; 106, 48¹⁴, oraz seria psalmów allelujacyjnych. Użycie tego ostatniego zabiegu przejawia się u końca czwartej księgi (104–106 z doksologią 106, 48), a zwłaszcza w zakończeniu piątej (146–150)¹⁵.

Pięć ksiąg psalmów: liczba ta przywołuje na myśl pięć ksiąg Tory. Autorzy, którzy dostrzegają w pierwszych lub ostatnich psalmach każdej z ksiąg echo refleksji zawartych w Pięcioksięgu, utrzymywali, że istniał ścisły związek między poszczególnymi początkowymi i końcowymi psalmami w każdej z pięciu ksiąg psalterza a odpowiednimi księgami Tory¹⁶.

Podział na pięć części dokonał się prawdopodobnie w dwóch fazach. Ps 1–89 (księgi I–III), starsze, cechowały ogólne tendencje, typowe dla działalności

¹² Zob. G.H. Wilson, *Editing*, 161, s. 163.

¹³ Zob. F.-L. Hossfeld, E. Zenger, *Die Psalmen* (Die Neue Echter Bibel. Altes Testament), Würzburg 1993, ss. 9–10; C. Levin, *Die Entstehung der Büchereinteilung des Psalters*, [w:] „Vetus Testamentum” 54(2004), ss. 83–90.

¹⁴ Oprócz tych dwóch zjawisk, D. Scaiola, *Una cosa*, ss. 415–416, twierdzi, że pięcioczęściowy podział psalterza potwierdzają również psalmy początkowe i końcowe pierwszych czterech ksiąg (1–2 i 40–41; 42–43 i 70–72; 73–74 i 88–89; 90–91 i 105–106), które przywołują się tematycznie.

¹⁵ Ponieważ dostrzeżono analogię między tym pięcioczęściowym podziałem a pięcioma księgami Mojżesza, postawiono hipotezę przyjmującą istnienie Tory Dawida (psalterz) obok Tory Mojżesza (Pięcioksiąg); zob. T. Lorenzin, *Il salterio: torah di Davide*, [w:] „Ricerche storico bibliche” 16(2004), ss. 67–86.

¹⁶ I tak na przykład, w oparciu o późniejsze interpretacje tradycji żydowskiej, A. Arens (*Die Psalmen im Gottesdienst des Alten Bundes. Eine Untersuchung zur Vorgeschichte des christlichen Psalmengesanges* [Trierer Theologische Studien 11], Trier 1961, ss. 169–177) łączy Ps 1–2 z Rdz 1–2; Ps 41 z Rdz 49–50; Ps 42–43 z Wj 1–2; Ps 72 z Wj 39–40; Ps 73 z Kpl 1–2; Ps 89 z Kpl 26–27; Ps 90 z Lb 1–2; Ps 118 z Lb 35–36; Ps 119 z Pwt 1–2; Ps 150 z Pwt 33–34. Większość tych zestawień oceniono jednak jako sztuczne; opierając się niekiedy na komentarzach targumicznych, wyrażają one późniejsze raczej refleksje rabinów, a nie oryginalny motyw klasyfikacji psalmów na księgi. Zdaniem H.-J. Krausa, *Die Psalmen* (Biblischer Kommentar. Altes Testament 15/1), Neukirchen-Vluyn 1989⁶, s. 9, ten rodzaj badań doprowadza do „serii absurdalnych kombinacji”.

Psalterz jako dzieło literackie

edytorskiej posługującej się tytułami wzmiankującymi autora oraz wyróżniały się one orientacją przeważnie błagalną. Ps 90–150 (księgi IV–V), nowsze zbiory o mniej zwartym szyku, mają wiele psalmów anonimowych (pozbawionych nagłówków) i więcej psalmów pochwalnych¹⁷. Starożytność pierwszych trzech ksiąg potwierdzają ponadto zwoje qumrańskie. Porównanie ich z psalmami z Qumran, które stosują inne kryteria organizacyjne i odbiegają od ich rozmieszczenia w Biblii hebrajskiej w tym, co odnosi się zwłaszcza do Ps 90–150, wpłynęło na postawienie hipotezy, że czwarta i piąta księga masoreckiego psalterza pozostawały mniej stabilne z punktu widzenia powstawania tekstu, dlatego też data ich edytorskiego zamknięcia była późniejsza od daty pierwszych trzech ksiąg¹⁸.

2. Środki kompozycyjne i edytorskie

Proponując określoną budowę psalterza hebrajskiego, egzegeci posłużyli się dwoma rodzajami kryteriów: miejsce podejść odwołujących się do czasu powstania i do kultu, uważanych za mniej odpowiednie¹⁹, zajęły obecnie procedury, które jednoznacznie preferują elementy kompozycyjne.

Autorzy podkreślają czynniki językowe, odnoszące się do związków leksykalnych między tekstami oraz uwypuklają elementy tematyczne, uważne na motywy łączące psalmy.

Poza tym, co powiedziano w poprzednim paragrafie²⁰, konkatenację (łac. *concatenatio*, „związanie łańcuchem”) uważa się za pierwszą czy podstawową konstrukcję, określającą powiązania między przyległymi psalmami²¹.

¹⁷ Kompozycją ksiąg IV–V zajął się, np. U. Dahmen, „*Gepriesen sei der Herr, der Gott Israels, vom Anfang bis zum Ende der Zeiten*” (Ps 106,48). *Beobachtungen zur Entstehungsgeschichte des Psalters im vierten und fünften Psalmenbuch*, [w:] „*Biblische Zeitschrift*” 49(2005), ss. 5–25.

¹⁸ Ustalenie tekstu psalterza w dwóch fazach – Ps 1–89, starsze, które pierwsze przyjęły swą ostateczną kolejność, i Ps 89–150 nowsze i bardziej zmienne – jest hipotezą interpretującą 11QPs^a, którą postawił P. W. Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms* (Studies on the Texts of the Desert of Judah 17), Leiden–New York–Köln 1997; podjął on teorię, którą J. A. Sanders zaproponował w *The Dead Sea Scroll*, Ithaca 1967 i rozwinął w innych opracowaniach. Szczegółową dyskusję, zwłaszcza na temat 11QPs^a, podaje D. Scaiola, *Una cosa*, ss. 77–94.

¹⁹ Zob. S. Bazyliński, *I Salmi 20–21 nel contesto delle preghiere regali*, Roma 1999, ss. 95–96.

²⁰ Chodzi o podwójny przekaz pewnych psalmów, o doksologie, psalmy allelujacyjne i psalmy *hōdū*, tytuły, użycie imienia Bożego, grupy częściowe itd. Poza tymi kryteriami D. Scaiola, *Una cosa*, s. 212, odwołuje się również do struktury, długości (mniej lub więcej jednorodnej) psalmu i jego rodzaju literackiego.

²¹ C. Barth, *Concatenatio in ersten Buch des Psalters*, [w:] B. Benzing [red.], *Wort und Wirklichkeit. Studien zur Afrikanistik und Orientalistik I*, Meisenheim am Glan 1976, ss. 30–40, dostrzega, że Ps 1–41 są połączone głównie w pary, utrzymując, że nie można wykazać, iż ta konkatenacja jest elementem stałym.

Jej zwolennik, Franz Delitzsch (+ 1890), posługuje się wyrażeniem *lex analogiae*. Analogia warunkowałaby porządek psalmów na podstawie ich tematu, podobieństwa terminologicznego, rozmieszczenia i sekwencji akrostychicznej²². Zdaniem niemieckiego uczonego większość psalmów łączy się w pary z powodu podobieństwa tematycznego (zob. 10 i 11; 33 i 34, 43 i 44; 67 i 68; 71 i 72 itd.).

Obok konkatencji, której przypisuje się zasadnicze znaczenie, uczeni wyróżniają inne powiązania²³. Są nimi, na przykład, związek seryjny czy sieciowy²⁴ i „kiściowy”²⁵, oraz połączenie przyciągania albo przypadkowego ugrupowania leksykalnego lub tematycznego²⁶.

W świetle wymienionych połączeń Donatella Scaiola wyróżnia trzy typy psalmów²⁷. Wśród psalmów *podobnych* umieszcza „psalmy bliźniacze”, bardzo do siebie zbliżone (111–112)²⁸, i „psalmy bratnie”, których podobieństwo formalne i semantyczne jest mniejsze (3–4; 20–21; 127–128). Psalmy *komplementarne*, następnie, są podobne do siebie tylko z jednego punktu widzenia, a różne z innego (16–17; 25–26). Wreszcie psalmom *połączonym* i *kończącym*, które są podgrupą psalmów komplementarnych, autorka przypisuje ważną rolę w organizacji poszczególnych części psalterza i całej księgi psalmów (1–2; 40–41; 42–43; 70–72).

Inną procedurą edytorską jest zestawienie (juktapozycja), które opiera się na podobnych lub kontrastujących treściach²⁹. Jest ono szeroko stosowane, na

²² F. Delitzsch, *Symbolae ad Psalmos illustrandos isagogicae*, Lipsiae 1846, s. 38.

²³ Zob. D. Scaiola, *Una cosa*, s. 212.

²⁴ W swej rozprawie habilitacyjnej G. Barbiero, *Das erste Psalmenbuch als Einheit. Eine synchrone Analyse von Psalm 1–41* (Österreichische biblische Studien 16), Frankfurt-Berlin-New York-Paris-Wien 1999, ss. 24–25, użył słowa „Vernetzung”, wskazując na wzajemne, luźniejsze połączenie. To niemieckie wyrażenie T. Lorenzin, *I Salmi. Nuova versione, introduzione e commento* (I libri biblici. Primo Testamento 14), Milano 2000, s. 15, oddaje włoskim słowem „reticolazione” („usieciowienie”).

²⁵ Zdaniem M. Millarda, *Die Komposition des Psalters. Ein formgeschichtlicher Ansatz*, Tübingen 1994 (Forschungen zum Alten Testament 9), s. 51, kiść (*cluster*) w psalmie „ustawia w szeregu te same motywy na niższym poziomie motywów językowych i formuł”. Pojęcie to w odniesieniu do większej ilości psalmów wskazuje na ich zgrupowanie, w którym połączenie między poszczególnymi kompozycjami jest raczej dowolne.

²⁶ G. Barbiero, *Das erste Psalmenbuch*, s. 21, używa wyrażenia „Attraktionsprinzip” („zasada przyciągania”), przejętego również przez Lorenzina, *I Salmi*, s. 15.

²⁷ Zob. D. Scaiola, *Una cosa*, ss. 249–417.

²⁸ Zob. W. Zimmerli, *Zwillingpsalmen*, [w:] J. Schreiner [red.], *Wort, Lied und Gottesspruch. Beiträge zu Psalmen und Propheten* (Forschung zur Bibel 1), Würzburg 1972, ss. 105–113; Millard, *Komposition*, s. 15–16.

²⁹ J. P. Brennan, *Psalms 1–8. Some Hidden Harmonies*, [w:] „Biblical Theology Bulletin” 10(1980), ss. 25–29; Lorenzin, *I Salmi*, s. 5; Y. Zakovitch, *Juxtapositionen im Buch der Psalmen («Tehillim»)*, [w:] F.-L. Hossfeld, L. Schwienhorst-Schönberger [red.], *Das Manna fällt auch heute noch. Beiträge zur Geschichte und Theologie des Alten, Ersten Testaments. Festschrift für Erich Zenger* (Herders biblische Studien 44), Freiburg 2004, ss. 660–673.

Psalterz jako dzieło literackie

przykład w psalmach o podobnym początku (103–104; 105–106–107), w powracających wyrażeniach (7,18 i 8,2 i 9,2; 32,11 i 33,1) i w ułożeniu obok siebie psalmów z różnymi imionami Boga (psalterz jahwistyczny, Ps 3–41, i elohistyczny, Ps 51–72)³⁰.

Dla częściowej organizacji psalmów uczeni wielką rolę przypisują tematu. Bolesna egzystencja człowieka biednego i sprawiedliwego, którego Pan ocalił jest tematem Ps 3–41, zaś dla Ps 15–24 zaproponowano w szczególności temat ubogiego, który jest prześladowany³¹. Ten wątek jest obecny w tychże psalmach obok innych motywów, na przykład Tory, czy godności królewskiej³². Ps 2, 41, 72, 89 ukazują postęp w rozumieniu godności królewskiej i przymierza Dawidowego. Ps 90–106 tworzą jednostkę tematyczną, będącą odpowiedzią na zagadnienie upadku przymierza, i wskazują na Jhwh-Króla jako ucieczkę dla ludu po ustaniu monarchii³³. Motyw oddawania chwały Bogu w Ps 146–150 okazuje się wiodącym w zakończeniu psalterza³⁴. W księdze psalmów wyróżnia się ponadto inne zespoły tematyczne: mądrościowy, prawny, prorocki, dawidowy, mesjański i kolektywny³⁵.

W swej ostatecznej formie psalterz hebrajski rozwijałby zasadniczo dwie tematyki: królewską i mądrościową³⁶. Źródłem pierwszego tematu są psalmy królewskie, ulokowane w miejscach strategicznych psalterza: rama (2 i 144)

³⁰ Zob. Wilson, *Editing*, ss. 194–197.

³¹ F.-L. Hossfeld, E. Zenger, „*Wer darf hinaufziehen zum Berg JHWHs?*”. *Zur Redaktionsgeschichte und Theologie der Psalmengruppe 15–24*, [w:] G. Braulik [red.], *Biblische Theologie und gesellschaftlicher Wandel*, Freiburg-Basel-Wien 1993, ss. 166–182.

³² P.D. Miller, *Kingship, Torah Obedience, and Prayer. The Theology of Psalms 15–24*, [w:] Seybold-Zenger, *Neue Wege*, ss. 127–142.

³³ Zob. B. Gosse, *Le quatrième livre du Psautier, Psaumes 90–106, comme réponse à l'échec de la royauté davidique*, [w:] „*Biblische Zeitschrift*” 46(2002), ss. 239–252.

³⁴ Poza wątkiem godności królewskiej Jhwh (93, 96–99) i końcowym hallellem (146–150), Wilson, *Editing*, ss. 190–194, odnotowuje, że również dwie inne serie psalmów pozwalają dostrzec użycie tematów do ich organizacji: chwała, Ps 65–68 i dzieło Jhwh w historii Izraela, Ps 105–106.

³⁵ N. Füglistner, *Die Verwendung und das Verständnis der Psalmen und des Psalters um die Zeitenwende*, [w:] J. Schreiner [red.], *Beiträge zur Psalmenforschung. Psalm 2 und 22* (Forschung zur Bibel 60), Würzburg 1988, ss. 319–384, zwł. ss. 354–380. Po części powiódł się zamiar Millarda, *Komposition*, ss. 63–89, który wyodrębnia temat pielgrzymki jako zasadniczy motyw, wokół którego został zorganizowany psalterz. Krytyczną ocenę tegoż stanowiska dał J.-M. Auwers, recenzja M. Millard, *Die Komposition des Psalters. Ein formgeschichtlicher Ansatz*, Tübingen 1994, [w:] „*Revue théologique de Louvain*” 26(1995), ss. 496–501.

³⁶ J.A. Grant, *The King as Exemplar. The Function of Deuteronomy's Kingship Law in the Shaping of the Book of Psalms* (Society of Biblical Literature. Academia Biblica 17), Leiden-Boston 2004, analizuje psalmy mądrościowe (Torah Psalms) i królewskie, by wskazać, że Tora i godność królewska są ważnymi motywami literackimi w procesie ostatecznej redakcji psalmów w grupach.

i końcowe pozycje ksiąg pierwszej i drugiej (72) oraz trzeciej (89)³⁷. Natomiast motywy mądrościowe i/lub dydaktyczne są obecne w innych psalmach ramy (1 i 145) i w psalmach początkowych księgi trzeciej (73), czwartej (90) i piątej (107)³⁸.

Ten podstawowy spłot dwóch wątków potwierdza ponadto mądrościowe i królewskie otwarcie psalterza (Ps 1–2)³⁹ oraz jego allelujacyjne zakończenie (Ps 146–150)⁴⁰, które wieńczy dzieło w klimacie chwały, powszechnie oddawanej Bogu. Wychodząc od zachęty, by być posłusznym Bogu (Ps 1), dociera się do chwały, wyrażanej przez wszelkie stworzenie (Ps 150).

Z powyższego zestawienia tematów wylania się fragmentaryczny raczej wizerunek psalterza, ustalany w najnowszych badaniach. Biorąc pod uwagę fakt, że mówienie o temacie lub tematach systematycznie organizujących cały psalterz pozostaje nadal zagadnieniem otwartym, lepiej chyba będzie przyjąć jedynie jego częściową organizację w oparciu o kryterium tematyczne.

³⁷ Opowiadając się za organizacją psalterza, E.-J. Waschke, *Die Stellung der Königstexte im Jesajabuch im Vergleich zu den Königpsalmen 2, 72 und 89*, [w:] „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 110(1998), ss. 348–364, pokreślił rolę redakcyjną trzech psalmów królewskich (2, 72, 89), stawiając hipotezę, że podobnie jak w księdze Izajasza (9,1–6; 11,18; 32,1–5.15–20; 55,1–5), obecność tekstów królewskich jest strategiczna ze strukturalnego punktu widzenia. Zdaniem Wilsona, *Editing*, s. 207, te trzy psalmy funkcjonowały jako swego rodzaju szwy pierwszych trzech ksiąg psalterza.

³⁸ Weber, *Psalmen*, ss. 43–44.

³⁹ Omówienie pozycji, według których od czasów Ojców Kościoła Ps 1–2 są prologiem psalterza i kluczem do jego lektury, zob. J.-M. Auwers, *Les voies de l'exégèse canonique du Psautier*, [w:] J.-M. Auwers, H.J. de Jonge [red.], *The Biblical Canons* (Bibliotheca ephemeridum theologicarum Lovaniensium 163), Leuven 2003, ss. 12–17.

⁴⁰ Nadal przedmiotem dyskusji jest kwestia psalmów będących zakończeniem całego psalterza. Na rzecz Ps 146–150 wypowiadają się na przykład: E. Zenger, „*Daß alles Fleisch den Namen seiner Heiligung segne*” (Ps 145,21). *Die Komposition Ps 145–150 als Anstoß zu einer christlich-jüdischen Psalmenhermeneutik*, [w:] „Biblische Zeitschrift” 41(1997), ss. 1–27; K. Koch, *Der Psalter und seine Redaktionsgeschichte*, [w:] Seybold-Zenger, *Neue Wege*, s. 255; G.H. Wilson, *The Editing*, ss. 189–190; Tenże, *Shape of the Book of Psalms*, [w:] „Interpretation” 2(1992), ss. 132–133; Tenże, *Shaping the Psalter. A Consideration of Editorial Linkage in the Book of Psalms*, [w:] J.C. McCann [red.], *The Shape and Shaping of the Psalter* (Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series 159), Sheffield 1993, s. 74; J.-M. Auwers, *Les voies*, ss. 10–12. Zastrzeżenia wobec tych pozycji wysunęła D. Scaiola, *Una cosa*, ss. 411–415. Ze swej strony uważa ona, że Ps 149–150 są końcową parą całego psalterza. Odnotowuje bowiem, że Ps 149 zakłóca przebieg motywu oddawania chwały w Ps 148–150 i podkreśla elementy styczne, z punktu widzenia leksykalnego i tematycznego, między Ps 149 a Ps 2. Na koniec, A. Wénin, *Le psaume 1 et l'„encadrement” du livre des louanges*, [w:] P. Bovati – R. Meynet [red.], „*Ouvrir les écritures*” (Lectio divina 162), Paris 1995, s. 169–176; Tenże, *Entrare nei salmi* (Studi biblici 41), Bologna 2002, ss. 82–92, z powodów tematycznych i leksykalnych uważa, że Ps 148–150 zamykają wyłącznie piątą księgę.

3. Zamknięcie procesu redakcyjnego

Określenie czasu ostatecznej redakcji psalterza przyciąga uwagę uczonych, którzy obecnie raczej mniej zajmują się datacją poszczególnych psalmów⁴¹.

Mimo że nie sformułowano jak dotąd ostatecznej odpowiedzi na pytanie o dolną granicę czasową procesu redakcyjnego, większość uczonych wypowiada się za okresem po niewoli babilońskiej, wskazując jako *terminus ad quem* (czas, do którego coś się powinno stać) II–I w. przed Chr., to znaczy okres, w którym Septuaginta przetłumaczyła psalterz hebrajski⁴².

Poza danymi wynikającymi z tego greckiego przekładu, Erich Zenger proponuje pięć innych przesłanek⁴³ na rzecz tezy o redakcyjnym zamknięciu psalterza w II wieku⁴⁴. Przede wszystkim język i teologia Ps 1–2 i 146–150 (ramy psalterza) są podobne do języka i teologii Syracydesa, z ok. 175 roku przed Chr.

⁴¹ Szczegółowe opracowania są bardziej przekonujące w proponowaniu kryteriów niż praktycznych rozwiązań datacji każdego z psalmów.

⁴² G. Rinaldi, *I Canti di Adonaj. Introduzione storico-religiosa ai Salmi* (Studi biblici 23), Brescia 1973, s. 136, zgadza się z twierdzeniem, że grecki przekład Septuaginty wyznacza dolną granicę powstania psalterza, lecz nie wskazuje on na dokładną datę przetłumaczenia psalmów. Z dzieł T.K. Cheyne'a, *The Origin and Religious Contents of the Psalter*, London 1891, s. 12, 83 i H.B. Swetego, *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge 1902, s. 25, można przyjąć, że psalterz grecki pochodzi z okresu między połową II wieku przed Chr. a drugą połową I wieku przed Chr.; J. Schaper, *Der Septuaginta Psalter. Interpretation, Aktualisierung und liturgische Verwendung der biblischen Psalmen im hellenistischen Judentum*, [w:] E. Zenger [red.], *Der Psalter in Judentum und Christentum* (Herders biblische Studien 18), Freiburg-Basel-Wien 1998, ss. 165–183, utrzymuje, że to tłumaczenie ujrzało światło dzienne ok. 100 r. przed Chr. Przeciwnie zaś G. Dorival, *Septante et texte massorétique. Le cas des psaumes*, [w:] A. Lemaire [red.], *Congress Volume Basel 2001* (Vetus Testamentum. Supplements 92), Leiden-Boston 2002, ss. 139–161, sądzi, że tłumaczenie greckie powstało przed redakcyjnym zamknięciem psalterza masoreckiego.

⁴³ Zob. E. Zenger, *Das Buch der Psalmen*, [w:] tenże i in. [red.], *Einleitung in das Alte Testament* (Kohlhammer Studienbücher Theologie 1/1), Stuttgart 2006⁶, ss. 366–367; argumenty przyjęte przez Lorenzina, *I Salmi*, ss. 24–25.

⁴⁴ E. Zenger, *Das Buch der Psalmen*, ss. 364–365, optuje za II wiekiem jako granicą procesu redakcyjnego, rozpoczętego w VI wieku (zob. Hossfeld-Zenger, *Die Psalmen*, ss. 5–27). A. Lange, *Die Endgestalt des protomasoretischen Psalters und die Toraweisheit. Zum Bedeutung der nichtessenischen Weisheitstexte aus Qumran für die Auslegung der protomasoretischen Psalters*, [w:] E. Zenger [red.], *Der Psalter in Judentum*, ss. 101–136 i U. Dahmen, „*Gepriesen sei der Herr*”, ss. 2–5, pierwsza połowa II wieku przed Chr. Podobnie Lorenzin, *I Salmi*, ss. 24–25, przychyliła się do okresu między 200 r. a 150 r. przed Chr.; Weber, *Psalmen*, s. 46, III–II wiek przed Chr.; zob. M. S. Rozenberg – B.M. Zlotowitz, *The Book of Psalms. A New Translation and Commentary*, Northvale-Jerusalem 1999, s. XIV. *Extra chorum* E. Cortese, *Sulle redazioni finali del Salterio*, [w:] „*Revue biblique*” 106(1999), ss. 66–100, stwierdza, że redakcja całego psalterza miała miejsce na początku IV wieku przed Chr. Ponadto, w opracowaniu *La preghiera del Re. Formazione, redazione e teologia dei „Salmi di Davide”* (Supplementi alla Rivista Biblica 43), Bologna 2004, ss. 150, 152–155, 178. Tenże autor stawia hipotezę o istnieniu psalterza monarchicznego, zasadniczo przedwygnaniowego.

Po wtóre, pewne tematy (mądrość prawa, eschatologia, chwała Boga) znajdują się zarówno w Ps 1–2, 146–150, jak i w tekstach qumrańskich, datowanych od 200 do 150 roku przed Chr. Po trzecie, niemiecki uczony wskazuje na cytaty z Ps 1, 1 i 2, 1–2, skojarzone z innymi passusami biblijnymi oraz przypisane eschatologicznie esseńskiej wspólnoty w 4Q174 (między 71 r. a 63 r. przed Chr.); dlatego przyjmuje on, że psalterz był uważany za dzieło posiadające taki autorytet już u początków tej wspólnoty (152 r. przed Chr.). Ponadto, rękopis z Masady (MasPs^b = Mas1f) z drugiej połowy I w. przed Chr. odtwarza Ps 150,1–6 (w takiej samej formie jak w tekście masoreckim) w końcowej pozycji, co zakłada istnienie psalterza złożonego ze 150 psalmów. Na koniec, podkreśla on pewną bliskość IV i V księgi psalterza (90–106 i 107–150) z księgami mądrościowymi⁴⁵.

* * *

Współczesna egzegeza psalmów jest wielokierunkowa⁴⁶. Niniejszy esej zajmuje się jednym z ważniejszych kierunków ich interpretacji, koncentrującym się wokół kompozycji psalterza jako dzieła literackiego. Pomijając szczegółowy opis osiągnięć poszczególnych badaczy w tej dziedzinie, przedstawia podstawowe zjawiska kompozycyjne, opisuje kryteria organizacyjne i podaje przypuszczalną datę zakończenia procesu redakcji psalterza hebrajskiego jako świętej księgi.

Summary

The Psalter as a literary Work Remarks on a new Trend of Research

The article describes a common interpretation trend in vogue, namely the contextual reading of the Psalms. This analysis considers a single Psalm as a unit, which occupies a planned position in its context, and struggles to demon-

⁴⁵ Mniej pewne jest natomiast odniesienie do 2Mch 2, 13. Jego zwolennik, Eerdmans, *Psalms*, s. 14, utożsamia wyrażenie „księgi Dawida” (*ta [biblia] tou David*) z księgą psalmów, jaką Nehemiasz miałby zebrać wraz z innymi tekstami w bibliotece. F.-M. Abel, *Les livres des Macchabées* (Études bibliques), Paris 1949, s. 308, jest za tym utożsamieniem. Zob. jednak zastrzeżenia R. Dorana, *The Second Book of Maccabees*, [w:] *The New Interpreter's Bible*, Nashville 1996, t. 4, s. 199.

⁴⁶ Dobrą prezentację wielokierunkowych badań literackich psalmów czytelnik może znaleźć w następujących opracowaniach: J.-M. Auwers, *Où va l'exégèse du Psautier? Bilan de six années d'études psalmiques (1995–2000)*, [w:] „Revue théologique de Louvain” 32(2001), ss. 374–410; M. Oeming, *An der Quelle des Gebets. Neuere Untersuchungen zu den Psalmen*, [w:] „Theologische Literaturzeitung” 127(2002), ss. 367–384; P. Abadie, *Bulletin d'exégèse de l'Ancien Testament. Écrits et époque postexilique*, [w:] „Recherches de science religieuse” 90(2002), ss. 231–236. Wyrazem nowych tendencji w interpretacji psalmów jest również obszerne dzieło zbiorowe pod redakcją P. W. Flinta, P. D. Millera Jr., *The Book of Psalms. Composition and Reception* (Vetus Testamentum. Supplements 99), Leiden-Boston 2005.

Psalterz jako dzieło literackie

strate that the Hebrew Psalter is an intentionally arranged book. This presentation follows a pattern which brings into focus key questions related to this novel approach. First, the literary phenomena are portrayed along with elements that allow one to consider the Psalter as an organized literary work. Second, various editorial procedures are studied, both lexical and thematic, which biblical scholars have used in proposing their arguments in favor of the compositional arrangement of the Psalter. Third, a hypothetical end of the editorial process, which have generated today's book of Psalms, is worked out succinctly.